

MEVLÂNA'DA AŞK METAFİZİĞİ

İsmail YAKIT*

ÖZET

Sevgi, insanda fitrî bir olay olarak değerlendirilir. Bu olay insan ruhunun dinamik bir gücüdür. Bundan dolayı, insan hayatta pek çok şeyi sevebilir yani insan için birçok sevgi objesi bulunabilir. Aslında sevgi bir tanedir ama objeleri değişiktir. Sevginin aşırı hali olarak tanımlanmaya çalışılan aşk kavramı, aslında insanın bütün benliğiyle tek bir objeye odaklanmasından ibarettir. Bu obje insanın kendisi, ailesi, çevresi, erkek, kadın olabileceği gibi, para, makam, şöhret vs. de olabilir. Hatta madde ötesi sevgi veya aşk objeleri de vardır. Mesela dinî literatürde “ilâhî aşk” olarak tarif edilen yoğun sevgi, bu nevi fizik ötesi bir sevgi objesine duyulan aşktır.

Ünlü Türk-İslâm düşünürü Mevlâna'nın eserlerinin hemen hemen tamamında ele aldığı aşk, ilahi aşk türündendir. Mevlâna'nın bu konudaki fikirleri ve aşk yorumları, diğer Türk-İslâm filozof ve mutasavvıflarının düşünceleriyle, aynı zamanda Batı düşüncesinin önemli filozoflarının bu konudaki fikirleriyle mukayese yapma imkânı verecek nitelikte bir zenginliğe sahiptir. Mevlâna'nın bu konuda düşünce tarihindeki gerçek yerini ortaya koyabilmek için, bildirimizde onun aşk metafiziği konusundaki görüş ve yorumlarını ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Mevlâna, aşk, metafizik

THE METAPHYSICS OF LOVE IN MEVLANA

ABSTRACT

Love is considered to be innate in a human being. This feeling is the dynamic power of human spirit. It is for this reason that a human being is able to love many things, that is there are a number of objects to love. Actually, love is unique in essence, but its objects are diverse. The exaggerated form of love which can be defined as passion, in fact,

* Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

means focusing on a single object with his all personality. This object can encompass a person's family, himself or herself, man or woman, as well as their positions, fame and money and the like. There are even objects beyond material things and passion. For example, the term 'divine love' used in religious literature, is powerful love felt for an object beyond physical world.

Love, depicted almost in all works by the greatest thinker Mevlâna, is a divine love. Mevlâna's thoughts and interpretations on the theme of love are so rich in content that they allow us compare them with the thoughts of other Turkish Islamic philosophers and mystic thinkers as well as with the renowned philosophers of western hinking.

In our paper, to establish the real and deserved place of Mevlâna in the history of love interpretation, we have sought to deal with his views and interpretations on the metaphysics of love.

Key Words: Mevlâna, love, metaphysics.

Sevgi ve Aşk Üzerine:

Mevlâna'da aşk metafiziğini daha iyi anlayabilmemiz için, aşkın ve ona temel teşkil eden sevginin etimolojik ve kavramsal tanımlarının iyi bilinmesi gerekir. Bilindiği üzere, sevgi kelimesi, Türkçe'mizde sevmek mastarından gelir. Klasik kaynaklarda bu kelimenin karşılığı "*hub*" sözcüğüdür. Hub, Arapça'da kaynama noktasına gelmiş suyun üstüne çıkmaya başlayan kabarcıkların adı olup, buna *habbe ve habâb* da denir. Nitekim muhabbet kelimesi de buradan alındığı için, susamışlıktan veya fazla arzudan dolayı kalbin kaynamaya ve habbeler çıkarmaya başlamasıdır. İnsan fıtratında var olan sevgi üzerine pek çok şeyler söylenmiştir. Fıtrî bir özellik olduğundan dolayı insan hayatta pek çok şeyi sevebilir. İnsan kendini, çevresini, ailesini, para, makam, şöhret vs. pek çok şeyi sevgi objesi yapabilir. Hatta madde ötesi varlıkları bile. Mesela "*ilâhî aşk*" veya "*Allah sevgisi*" tabir edilen sevgiler bu gruptandır. Ancak unutmamak gerekir ki, insan ne kadar çok şey severse sevsin sevgi aslında tektir ancak objeleri farklıdır.

Sevginin ferdî ve sosyal pek çok faydası olduğu, hatta sadece insan değil, bütün varlıkların eğitimine temel teşkil ettiği hepimizce bilinmektedir. Sevgi her şeyden önce bir güven işidir. Güvenin olmadığı noktada sevgi yoktur. İnsan hayatını ve toplumu şekillendiren her değer sevgiye dayanır. Toplum sevgiyle kaynaşır. Sevgisiz insanlar katı ve iki yüzlüdür. Sevgisiz adalet de katıdır. Sevgisiz kurallar ve gelenekler insanı dar görüşlü yapar.

Sevgisiz inanç insanı mutaassıp(fanatik) yapar. Sevgi insanı olumlu yönde motive eden bir güçtür. Nitekim *“sevgi, dünyayı sıcak dost ve güzel bir evren yapan, insanların biçimini değiştiren, dinamik bir güçtür”* diyen Roche’a ve *“sevgi ruhun kudretine teslim olmaktır. Kibiri bırakıp benlik davasından geçmektir”* diyen Ülken’e hak vermemek elde değil

Ünlü mutasavvıf düşünürümüz Mevlâna, sevginin kudretini Mesnevî’de şu sözlerle dile getirir:

*“Sevgiden acılıklar tatlılaşır,
Sevgiden bakırlar altın kesilir
Sevgiden tortulu, bulanık sular arı duru su haline gelir.
Sevgiden dertler şifa bulur.
Sevgiden ölü dirilir, sevgiden padişahlar kul olur”.*

Sevginin şiddetli haline *“aşk”* demişlerdir. Bu kelime Kur’an’da geçmez. Kur’anın tercih ettiği kelime, *“şiddetli sevgi”*(=hubben şedid) veya *“vedud”*dur. Bilahare İslam literatüründe köklü bir yeri olacak olan Aşk kelimesi, Arapça **“A-Ş-K”**dan gelir ve bir sarmaşık türünün adıdır. *“Aşaka”* adı verilen bu sarmaşık, ağaca dolanır ve onu tepeden tırnağa sarar. Yapraklarının altından ağacın gövdesine kökler salar ve ağacın öz suyuyla beslenir. Böylece sarmaşık geliştikçe ağaç solmaya, kurumaya başlar. Tıpkı bunun gibi aşk da âşığın benliğini öyle bir kaplar ki, aşk kendisinde geliştikçe, âşık solmaya, kurumaya ve bedenî varlığını yokluğa vermeye, ruhu da maddi irtibatlardan soyutlanmaya başlar.

Aşk konusunda o kadar söylenmiş söz vardır ki, bunlardan burada bahsetmek imkânsızdır. Biz doğrudan Mevlâna’nın bu kavramı nasıl ele aldığını göreceğiz.

Mevlâna’ya Göre Aşk

Mevlâna’ya göre aşk, söylenmez yaşanır, yani sübjektif bir tecrübedir. Diyor ki:

“Aşk da ocak gibi yakar, yandırır. Fakat bu yanışı görmeyen, o tadı almayan da ocak değildir zati”(Mesnevi, II,1380)

*“Birisi âşıklık nedir diye sordu:
dedim ki: Bize dönersen bilirsın”*

Aşk, sayıya sığmayan sevgidir. Bu yüzden de gerçekte Tanrı sıfatıdır; kula ve-rilişi, geçici bir şeydir, demişlerdir”(Mesnevi, II, s. 5-6)

“Aşk öyle bir alevdir ki, bir tutuştu mu, Ma’sûk’tan başka her şeyi yakar” di-yen Mevlâna’ya göre, aşkın izâhı zordur. Mesela hararetin rengi yoktur. Ancak odun, kömür gibi bir cisimde görününce renklenir. Tıpkı bunun gibi, aşk da renksizdir. Ancak bir âşıkta renk kazanır. Yukarıda da belirtildiği gibi, âşıklık nedir diye sorana “ ben olda bil” anlamında cevap verme-si, onun, kelime ve sözlerle ifadesinin güçlüğüne belirtmek içindir.

Mevlâna, *Divan*’ında aşka yeni bir lakap takar. Aşka hitaben der ki:

“Ey Aşk! Herkesin yanında birçok adın ve lakabın var. (Fakat ben) dün gece sana yeni bir isim taktım: Devâsız dert” (*Divan*, I, 4) Yine *Divan*’ında aşkın izâhının güçlüğüne, ezelden ebede uzanan gövdesiz bir ağaç metaforuyla terennüme çalışır.

“Aşk üstünlükte, bilgide, defterde, kitap sahifelerinde değildir. Halk dedikodu-ya düşmüştür ya, o yol âşıkların yolu değildir. Aşk, öyle bir nur ağacıdır ki, dalları ezelde, kökleri de ebeddedir. Bu ağaç, ne arşa dayanır, ne de yeryüzüne, bu ağacın gövdesi de yoktur... Akli işten atıp hevesi kovduk... Sen de fanî güzellere iştîyak var, bir özlem var. Bu ise puttur. Sen kendini kendinde bulur ve kendin sevgili olursan, sende özlem kalmaz”(Divan, I, nr.395)

Mevlâna’ya göre aşk, evrenden de öncedir. Çünkü Tanrı’nın adıdır. Aşk, ona göre kişiyi beşerî alemden alıp, ilahî aleme taşır. Nitekim Rubaile-rinden ve *Divan*’ından seçtiğimiz bir kaç beyiti şöyledir.

“Biz aşkın âşıkıyız. Çünkü aşk kurtuluştur”.(Rubailer,343)

“Aşk mezhebinde aşkın yolu yoktur”(Rubailer,216)

“Aşkta alçaklık, yükseklik olmaz; ayıklık, sarhoşluk da aranmaz. Hatta hafız-lık, şeyhlik, müritlik ne demek? Kalleşlik, düşkünlük, rintlik de sorul-maz”(Rubailer, 505)

“Sadece aşk, sadece aşk, başka da bir işimiz yoktur” (*Divan*, 1474)

“Bizim peygamberimizin yolu aşk yoludur.

Biz aşkın çocuğuyuz, aşk da bizim annemiz”(Rubailer, 49)

“Ey sevimli can! Aşkın gamından uzak kalma!

Çünkü onun her nefesinde bin oruç ve namaz vardır”(Rubailer, 703)

Düşünce Tarihinde Bir Gezinti

Pek çok kavram insanlık kavramı kadar eskidir, ama aşkın tarihi insanın tarihinden de eskidir. Birçok filozof ve mutasavvıf, sistemlerinde aşka önemli bir yer ayırmışlar ve varlığın sebebini de aşk olarak göstermişlerdir. Nitekim *“sebeb sonuçtan daima öncedir”* ilkesine göre aşk evrenden de eskidir.

Empedokles, dört unsurun(toprak-su-hava-ateş) birleşmesini aşkla açıklar. Ayrılmaları nefretledir. Ona göre, Tabiatıta aşk ve nefret çatışma halindedir.

Platon'a göre Aşk, cismanî ve ilahî olarak ikiye ayrılır. Geçici güzelliklere olan aşk cismanî, salt güzelliğe duyulan aşk da ilahîdir. Salt güzellik ve iyilik ise ancak tanrı'dır. Bedenler birbirine benzediğinden tek bir bireye duyulan aşk gittikçe azalır, aşk kendinin asıl kaynağını aramaya koyulur. Böylece asıl aşkı hak eden varlığa yükselir. Aşkı yücelten Platon bu görüşleriyle, kendisinden sonra pek çok filozof ve mutasavvıfa zemin hazırlamıştır. Platonun, aşkın delilik getirdiği yani eski tabirlerle mecnunluk ve meczupluk getirdiğini belirtmesi, düşünce tarihinde çok eleştiri almıştır. Gerçekten ona izafe edilen ve bugün bizim de kullandığımız *“platonik aşk”* dediğimiz husus, tek taraflı aşkları tanımlamak için ifade edilir. Buna göre platonik aşk kişinin, kendi iç dünyasında, bütün sevgi ve dikkatini tek bir objeye yoğunlaştırarak ideal sevgiyi ve aşkı bulmaya yönelik bir arayışdır. Platon, aşkı üç aşamada ele alır. Birincisinde kişi bir objenin güzelliğine kapılır, ona âşık olur. İkincisinde bu objenin (diyelim ki insanın) güzelliğinden sıyrılarak güzelliği bütün beşerîyette gören istidadı kazanır ve sevgisi bütün insanlığa yayılır. Üçüncüsünde ise kişi, ruhî derinlikte *“ideler alemi”*nin *“Güzel idesi”*ni hatırlamaya başlar. İşte bugün, her ne kadar basite indirgense de gerçek anlamda *“platonik aşk”* budur.

Aristo *“aşk, sevende sevdiğinin kusurlarını algılama yeteneğinin körelmesidir”* demektedir. Bu bizim bugün *“aşkın gözü kördür”* diye ifade ettiğimiz husustur.

Tıp tarihine göz attığımızda bazı tabiplere göre aşk, melankoliyi andıran bir hastalık halidir. Kişinin kendini bir objeye saplantı halinde kaptırması ve sürekli ona ilgi duyması ve onu düşünmesidir. Bu hal zamanla, bünyede kötü bir buharın oluşmasına ve dimağa yükselmesine sebep olur ve böylece bedenî arızalar meydana getirir.

Aşk konusunda müstakil bir risale yazan İbn Sina, aşkın ilahî kaynaklı olduğunu ve Tanrı'ya ulaşma arzusu taşıdığını belirtir. Beşerî aşkı ise araz

olarak görür, eğer bu arazlar hayvanî gayelere götürürse, insanı alçaltır. Fakat neslin devamı gibi bir iyiliği de vardır. En yüce aşk, insanı faziletlere ve ilahî nimetlere ve mutlak iyiye götüren ve O'na benzeme çabası sağlayan aşktır.

Bazı filozoflar gibi, sufiler de aşkı ikiye ayırır: Gerçek ve geçici aşk. Geçici aşk, her hangi birine duyulan aşktır. Bu da makbuldür. Çünkü seven kişi, mahbûbuna karşı sevgisi nispetinde kayıtlı olduğu şeylerden vaz geçer. Böylece hürriyete doğru yol alır. Aslında geçici aşk, gerçek aşka bir köprüdür. Gerçek aşk ise Tanrı'ya olan aşktır. İnsandaki cezbeyi, Tanrı'nın kulunu çekişini meydana getirir. Cezbe de sâlikin varlığını eritir(Gölpınarlı, M. Celâleddin, 164)

Mevlâna'ya Göre Aşğın Vasıfları:

Bazı filozof ve sufiler gibi Mevlâna'nın da aşkı, beşerî ve ilahî olmak üzere iki grupta mülâhaza ettiğini biliyoruz. Mevlâna'ya göre aşk bir süreçtir. Bunun için insan, tabiatı gereği farklı psikolojilere girer. Gittikçe olgunlaşır. İnsan ilahî aşka girmeden önce, beşerî aşkla iyice yoğrulmalıdır.

"Ey gönül! Akşamdan tan aydınlığının rengini kim gördü? Adı sanı temiz gerçek bir aşığı kim buldu? Ben yandım diye hep feryad ediyorsun, boşuna feryad etme. Ham yemişin yandığını kim gördü?"(Rubailer, 422)

Mevlâna'nın burada anlatmak istediği husus, çekilen acıların kişiyi hamlıktan kurtarması, benliğinden sıyrmasıdır. Bir âşık sıkıntılı dönemini, feryatlarla dinleyenlere anlatır. Aşğın aşkının gücü oranında feryadı azalır. Nitekim şöyle demektedir:

"Şimdi feryadım azaldı ama aşkım arttı. Nasıl ki ateş, çok alevlenince dumanı(azalır) çıkmaz olur"(Rubailer, 546)

Mevlâna'nın bu ifadeleri, Mevlâna'dan oldukça esinlenen ünlü *Divan* şairi Fuzulî'nin şu mısralarını hatırlatmaktadır:

*"Ehl-i temkinem, beni benzetme ey gül bülbüle
Derde sabrı yok anın her lahza bin feryadı var"*

Mevlâna, suret sahibi bir sevgilinin aşkıyla pişmeye başlayan gönül, suretsiz varlığa doğru ilerler görüşündedir. Suretsiz ve *"Mutlak Güzellik"* olarak vafedilen bu varlık, Cemal sahibi olan Allah'tır. Bu aşamadan sonra Ma'sûk veya Mahbûb kavramı Cenab-ı Hakk için kullanılır. Bu konuda O:

"Gönülden suretleri sür çıkar ki, O suretsiz olan sureti bulasın!"(Rubailer, 369) demektedir.

Mevlâna'ya göre beşerî aşkın temelini şehvet yapanlar hakiki aşka eremezler. Bu konuda Rubailer'inde birçok örnek vardır:

" Sen şehvet ve arzularına aşk adını veriyorsun. Hâlbuki şehvetten aşka giden yol, çok uzundur"

"Eğer şehvet ve heva sevdasında koşacaksan, sana haber vereyim ki eli boş kalacaksın. Eğer bundan vaz geçersen açıkca göreceksin ki, sen ne için geldin, sonra nereye gideceksin"(Rubailer, 310)

Mevlâna'ya göre âşık, kendini, ancak aşkla kendinden geçtikten sonra tanır, bilir:

"Kendimi görmeden önce kendi adımları iştirdim.

Ama kendimi ancak kendimden geçtikten sonra görebildim"(Rubailer, 64)

Mevlâna'ya göre insan, kendi özündeki güzelliğe doğru yol alır, hamliktan olgunluğa geçer. Bunun gerçekleşmesi için, nefsin olumsuz sıfatlarından ve her türlü ahlâki kötülükten arıtılmış olması gerekir ki, onun Tanrı'yla irtibatı söz konusu olsun. Yani kişi, kendi egosuyla mücadelesinde galip gelmeli ki, kalbini ilahî ilhamlara açık tutabilsin. Bu ise olgunluk ile olur. Nitekim onun *"Âşıklık kemâl ile, gönül avcılığı cemal iledir"* demesi bu düşüncenin bir ürünüdür.

Aşığın vasıfları konusunda o, birçok özellik sıralar. Şöyle ki:

"Âşıkların işlediği işin sevabı, Tanrı tarafından verilir; bu karşılık da Tanrı'dır.

Âşıkların sevinçleri de odur, gamları da; el emekleri de O'dur, hizmetlerinin karşılığı da.

Âşık, sevgilisinden başkasını seyre dalarsa, aşk değildir bu, boş bir sevdadır.

Aşk o yalımdır ki alevlendi mi, sevgiliden başka ne varsa, hepsini yakar-yandırır"(Mesnevî, V, 585-589)

"Aşığın hastalığı, hastalıklardan apayrıdır; aşk, Tanrı sırlarının usturlâbıdır (Mesnevî, I, 10)

İbadetin ruhunu, dinin bile temelini aşta gören Mevlâna'ya göre:

"Aşk şeriatı bütün dinlerden ayırır; âşıklara şeriat da Tanrı'dır, mezhep de Tanrı'dır."

"Yol gösteren kulluk namaz beş vakittir; âşıklarsa hep namazdadır"(Mesnevî, VI, 2676)

Mevlâna'ya göre, yerine getiriliş amacına göre ibadetler üçe ayrılır: Kölenin ibadeti, tüccarın ibadeti, aşığın ibadeti. Kölenin itaati korkudan dola-yıdır. Cehennemden korktuğu için ibadet eder. İşte cehenneme girmek

için ibadet edenlerin ibadeti bu kategoridendir. Bazıları da cennet vaadi olduğu için ibadet eder. Bunlar da tüccar ruhlu insanlardır. Çünkü tüccar, kazançlı olmayacak bir işe yatırım yapmaz. Ama hak katında gerçek ibadet aşğın ibadetidir. Çünkü o, Tanrı kendisini ister cehenneme koysun, isterse cennete, sırf O'nun rızası için, O istediği için, O'nu sevdiği için ibadet eder.

Mevlâna'ya göre ölümsüzlüğün sırrı aşktadır. Âşık o sırrı yakalamalıdır.

"Aşksız yaşama ki ölmeyesin. Bari aşk yolunda öl ki, ebedi hayata kavuşasın!" (Rubailer, 1291)

"Her şey sevgilidir, âşıkça bir perde; diri olan sevgilidir, âşıkça bir öl: kimin aşka meyli yoksa kanatsız bir kuşa döner; eyvahlar olsun ona." (Mesnevî, I, 30-31)

Âşık- Ma'sûk İlişkisi:

Mevlâna'ya göre insan, insanlık vasfının özünü, ideal mahiyetini bulmuş ve onun idrakine varmışsa, hem "âşık" hem de "Ma'sûk"tur. Yani hem Allah'ı seven, hem de Allah'ın sevdiği kişi olur. Burası Mevlâna'nın aşk felsefesinin önemli bir noktasıdır.

Mevlâna'ya göre Allah'a ulaşmanın en emin ve en kestirme yolunun aşk olduğunu yukarıda bahsetmiştik. İnsan bu yolculuğunda mal, evlat, dünya ve içindekilerden ve hatta kendi benliğinden vazgeçmelidir. Çünkü ona göre aşk, Ma'sûk'tan başka her şeyi yakar.

Mevlâna'yı diğer mutasavvıflardan ayıran özelliklerin içinde en önemli motif, ilahî aşkı kendinde tecelli ettiren insan, sadece Allah'a âşık değil, aynı zamanda Allah da insan-ı kâmile, yani kendine âşık olana âşıktır motifi. İşte bu motifte metafiziğin en önemli konusu olan varlık konusunda Tanrı-insan ilişkisinin özünü bulabiliriz.

Türk -İslam düşüncesinde insanın mikro kozmik bir varlık olarak telakki edilmesi, onun kainatın bir parçası olması değil, sanki doğrudan bir kainatmış gibi görülmesine yol açmıştır. Yani kainata bak insanı, insana bak kainatı, her ikisine bak Tanrı'yı anla anlamındadır. İşte vahdet şuuruna ulaşan insan da, Tanrı'nın tecellisinden ve O'nun Aşk ve Cemal'inden hissesini alacaktır. Böylece estetik hazza erişen insan, ilahî sevgide kademe kademe yol alacaktır. Sonunda insan, beşerî ve dünyevî kaygıları atıp, şekilden geçip, şekilsiz Varlık'a ulaşacak ve O'nda O'nun aşkını bulacaktır. İşte çift kutuplu bu aşk anlayışına göre insan Tanrı'ya, Tanrı da insana, daha doğrusu, kendinde ilahî aşkı tecelli ettiren "insan-ı kâmil"e âşıktır. Bu

metafizik anlayışa göre Tanrı, hem **Aşk**, hem **Âşık**, hem **Ma'sûk**'tur. Kur'an dilinde bu "**el-Vedûd**" dur.

Gerçek Âşık: İnsan-ı Kâmil:

Mevlâna, görüldüğü gibi her şeyi "aşk"ta odaklamaktadır. Bütün bedii zevkler; sanat, estetik, psikoloji, hayat ve hatta ibadet vs hepsi de aşk adlı sihirli sözcükte temerküz ettirilmiştir. Metafizik bir kavram olan aşk, her şeyde, her fizik varlıkta tecelli etmektedir. İnsan, mikro kozmik addedildiğinden, evrende tecelli eden bütün değerlerin hepsine câmidir. Şu halde Mevlâna, insanda bil kuvve var olan kemâlatı gün yüzüne çıkarıyor. Hatta bu tecelliler bağlamında, ilahî sıfatların yansıdığı uluhiyet aynası, insanda bilhassa insan-ı kâmildedir.

Mevlâna, Mesnevî, Divan ve Rubailer boyunca, aşk yönü kendinde ağır basan evrensel insanı, yaratıcısıyla kurduğu psikolojik birliğin bilinci içinde, tamamen ruhani boyutun zirvesine ulaşmış bir insan- ı kâmil olarak görür. Bu, uzaklarda aranan değil, bilakis insanın kendi derûnunda, bulabileceği gerçek öz varlığında saklıdır. O,sanki şehvani varlığın harabeleğinde gömülü bir hazine gibidir. Keşfedilmeyi beklemektedir(Yakıt, Batı Düş.Ve Mevlâna, s. 42). *Mesnevî*'de:

*(Hazine arayan fakire) bir hazine arayıcısı gibi bakma,
O, hazinenin kendisidir.
Âşık, Ma'sûk'un gayri nasıl olabilir"(VI, 2229-İzbudak)*

Varlık ve Aşk:

Felsefenin en önemli konularından birinin meta fizik olduğunu söylemiştik. Metafiziğin de en önemli konusu "*Varlık*"tır. Mevlâna'nın da mensubu olduğu Türk-islam düşünürlerine göre varlık anlayışı "*téocentrique*" tir. Yani Tanrı merkezli bir varlık anlayışıdır. Varlığın zirvesinde veya merkezinde Tanrı vardır. İster vahdet-i vücûd'cu olsun ister diğer doktrinlere bağlı bulunsun, her ekolde bu görüş hakimdir. Varlık, Tanrı, kâinat ve insan ekseninden bakıldığında, kâinat Tanrı'nın eseridir ve O'nun isim ve sıfatlarının tecelligâhıdır. İnsan yaratıklar içinde bu tecelliden en fazla nasibini alan, hatta kâinatın özü telakki edilen bir varlıktır. Şu halde Mutlak Aşk olarak telakki edilen Tanrı'nın, evrende ve insanda aşkının tecellisi olacaktır. Bu tecelliye insan, kendi öz benliğinde bulacak ve bu

yolda yürüyecektir. İşte bu noktada insan, Âşık ve Maşuk kavramlarını iç içe yaşayan bir varlık olacaktır.

Türk-İslâm düşüncesinde varoluş, genellikle Tanrı'nın aşkıyla açıklanmıştır. Tanrı kendi aşkı sebebiyle ilk önce bütün varlığın prototipini yaratmıştır. Buna bazıları İlk Akıl, Evrensel Akıl, Külli Ruh, Nefs-i Evvel ve Nur-u Muhammedî gibi adlar vermişlerdir. Kozmik varoluşun cevheri olan bu aşktan bütün evren varolmuştur. Dolayısıyla Mutlak güzellik her nede tecelli edip kendini göstermektedir. Bilhassa sufi ekole göre insan, âleme baktığında bu güzelliği her varlıkta temaşa edecektir, her şeyde bir güzellik arayacaktır. Bunun için insanı, hayvanı, bitkiyi, görünen, görünmeyen her şeyi sevecektir. Surette çirkin olanlar bile sirette yani öz de güzeldir. Öyleyse insan öze ve manaya yönelmeli ve ilahî aşkı kendinde tecelli ettirmelidir. İşte bir Türk-İslâm düşünürü olan Mevlâna'da aşk, aynı zamanda yaratılışın gayesidir Varlıkların her birinde aşk vardır. Onlar, aşkla hasıl olur ve aşkla hareket ederler. Varlıkları "*Mutlak Varlık*" kendine doğru çeker. Aşkla vuslat gerçekleşir. Bizi çeken bu kuvvet, özümüzün özüdür. Tıpkı Yunus'un "*Bir ben vardır bende benden içeru*" dediği gibi, Mevlâna da:

Senin canının içinde bir can var, o canı ara!
Dağının içinde bir hazine var, o hazineyi ara!
Yürüyen dervîşi arıyorsan onu senden dışarıda arama, kendi nefsinde ara!
 (Rubailer, 43)

Mevlâna'ya göre Allah'ın, hem Âşık, hem Maşuk hem de Aşk'ın kendisi olduğunu söylemiştik. Aynı zamanda bu özelliğinden dolayı Yaratıcı'dır. Görünen âlem, Tanrı'nın aşkının tecellisi veya aşkından başka bir şey değildir. Varlıklar özünü bu aşktan alırlar. Mevlâna, vahdet-i vücud doktrinini benimseyen diğer mutasavvıflar gibi, varoluşu Tanrı aşkıyla açıklamaktadır. Kendisi de bir Aşk olan Tanrı'nın ilk yarattığı kendi aşkından olan aşk'tır. Bu aşkın açılımı metafizik ve fizik varlıkları meydana getirir.

Mevlâna'nın, Aşk ve Güzellik kavramlarının ontolojik zeminde izâhı konusunda ünlü İşrak filozofu Sühreverdi ile aynı kanaatleri paylaştığını ve kendisinden sonra pek çok şaire ilham kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği üzere, sudur teorisinden hareket eden Sühreverdi, oluşu izâh ederken; Tanrı'nın ilk yarattığı varlığın akıl olduğunu ve bu akli Tanrı'nın üç hassayla donattığını bu hassaların aşk, güzellik ve hüzn olduğunu belirttikten sonra, aynı kaynaktan tevliid eden aşk, güzellik ve hüznün birbi-

rinin kardeşi olduğunu vurguladıktan sonra şunları söyler: *"...En büyük kardeş olan güzellik, kendi kendini temaşa etti... Kendini en yüce Hayr olarak gördü. Neş'e ondan doğdu ve gülümsedi. Bu tebessümden üst saftaki binlerce melek zuhûr etti. Ortanca kardeş olan Aşk, bakışını bir türlü güzellikten ayıramayıp, güzelliğin tebessümüyle deli divaneye dönüp, ona ulaşmak istedi: En genç kardeş olan "Hüzn" ona takıldı, ondan ayrılmadı. Bu takılıştan yer ve gök meydana geldi..."*(Munisü'l-Uşşâk) Görüldüğü gibi, Aşk, güzelliğin, hüzn ise, aşkın peşini bırakmıyor. Bu demektir ki, nerede güzellik varsa orada aşk vardır. Nerede aşk varsa orada hüzn, keder vardır. Sühreverdi bu kavramları beşerîyet tarihinde vuku bulan büyük aşklara uygular. Nitekim ona göre: Güzellik, Hz.. Yusuf'ta, aşk, Züleyha'da, hüzn ise Hz. Yakup'da tecelli etmiştir. İşte Mevlâna bir mutasavvıf düşünür olarak hem meşşai hem de işraki ekolle bir yerde hem fikir olmaktadır. Mevlâna'nın alabildiğine açılımlarını yaptığı aşk metafiziği konusu kendisinden sonra düşünür ve şairlerce devam ettirilmiştir. Özellikle Fuzulî'nin *"Leylâ vü Mecnûn"*u ve Şeyh Galip'in *"Hüsn ü Aşk"*ı buna en güzel örnek teşkil eder.